

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Sonbahar / Autumn Sayı/Issue: 45
Sayfa / Page:317-334

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 30.04.2019
Kabul/Accepted: 06.07.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**İRAN-ZENCAN
EYALETİNDE
BULUNAN TARTIŞMALI
BİR YAPI: DAŞKESEN**

***A CONTROVERSIAL
STRUCTURE FOUND
IN ZANJAN STATE OF
İRAN: DASHKASAN***

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman BÜLBÜL

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Güzel Sanatlar Eğitimi

ORCID: 0000-0003-3033-0169, sb2009erc@hotmail.com

Öz

Daşkesen İran İslam Cumhuriyeti'nin Zencan Eyaleti Sultaniye kasabası yakınlığında Vir köyünün güneyinde bulunmaktadır. Gerek halk arasında gerekse İran kaynaklarında Daşkesen adı kullanılır ki bu Türkçe bir isimdir. Halen o bölgenin tamamında ikamet eden halk Azerbaycan Türkleridir. Yapı kuzeye doğru meyilli kayalık bir alanın kesilmesi sonucu yerleştirilmiş, ancak tamamlanmadan yarım bırakılmıştır. Mevcut haliyle üç eyvanlı, açık avlulu bir plana sahip olup avlusunda bir de havuz yer alır. Eyvanlardan güneyde olanı baş eyvan diye tanımlanan bölüm diğer eyvanlardan daha geniş ve yüksektir. Yapının tamamı ana kayanın kesilmesi ile elde edilmiştir. Avlunun doğu tarafı yukarıdan gelen molozlarla nispeten dolmuş, batı taraf temizlenerek gün yüzüne çıkarılmıştır. Daşkesen kayalık alanın içerisine oyularak yapıldığı için her hangi bir duvar yoktur. Yapının uzunca tutulan avlusu kuzeye doğru alçalarak ve iki tarafa açılarak devam eder. Kuzey tarafta yer alan bezeme ve Arapça sülüs karakterli harf buluntuları bu bölümün taç kapı olması ihtimalini güdeme getirir. Yine bu bölümde yontulmuş blok taşlar yer alır. Aynı taşların benzerlerine Sultaniye yolu üzerinde de rastlanır. Sultaniye kasabası ile Olcayto'nun anıt mezarının inşasında kullanıldığı ifade edilen malzemenin bir kısmının Daşkesen 'den götürüldüğü anlaşılmaktadır. Yapıdaki ejder figürlü bezeme ve plan ile Türk Sanatı arasında bağlantı gözlemlenir.

Anahtar Kelimeler: ejder, bezeme, yapı, taç kapı, eyvan.

Abstract

Dashkasan is located in the southern of Vir village near Soltaniyeh town in Zanjan state of Islamic Republic of Iran. The name "Dashkasan", a Turkish name, is used both among public and in Iran resources. Still, the residents living in

the whole area are Azerbaijani Turks. The structure has been situated as a result of cutting a rocky area inclined to the north, yet it has been left incomplete. It has an open courtyard plan with three iwans and a pool in its courtyard.. Among iwans, the one in the southern called main iwan is higher and larger than other parts. The whole structure has been gained by cutting main rock. The eastern side of the yard has been relatively filled with debris coming from upper, however, the western part has been unearthed by being cleaned. As Dashkasan has been built by being carved within rocky area, there is no wall. The long courtyard of the building descends to the north and continues on two sides. Decoration found in the northern part and letter foundings with Arabic sulus font bring the possibility of this part's being crown gate forward. Carved block stones exist in this part. Counterparts of the same stones are encountered on Soltaniyeh road. It is understood that some parts of the material which is expressed to have been used in building of Soltaniyeh town and Oljeitu Mausoleum were taken from Dashkasan. The structure has a connection between Turkish art and figured decoration and plan that it has.

Keywords: dragon, embellishment, structure, crown gate, iwan.

Giriş

Çalışmaya konu olan Daşkesen Sultaniye'nin güneyinde yer alır. Sultaniye İlhanlı Sultanı Olcayto zamanında İlhanlı Devleti'nin başkentliğini yapar. Bu süreçte yerleşme İnşa edilir. Başta Olcayto'nun anıt mezarı, kent surları ve yeni mahalleler kurulur. Daşkesen olarak adlandırılan bölge beyaz küfeki ana kayalardan meydana gelen dağlık bir alan olup Sultaniye ovasına hâkim bir noktada bulunmaktadır. Dönemin ulaşım imkânları dikkate alınınca yüksek bir noktadan malzeme taşınması mümkün görülmektedir. Daşkesen'in İlhanlılarla bu şekilde bir bağlantısı tarihi kaynaklarca da belirtilir.

Ancak Daşkesen 'deki yapının İlhanlılara ait olduğuna dair kesin bir veri bulunmamaktadır. Çünkü söz konusu yapıdaki figür ve bezemeler daha çok Selçuklu özelliklerine çağrışım yapar. 1256 M de İran'da kurulan İlhanlı devletinin bir nevi devamı olduğu, Selçuklulara ait yapıları onararak kullandıkları günümüzdeki çalışmalardan anlaşılmaktadır. Örneğin Sultan Olcayto'nun anıt mezarı bile çokgen planlı Selçuklu anıt mezar geleneğini devam ettirir. Kum kentindeki bir grup İlhanlı anıt mezarının dışında özgün İlhanlı mimari örneklerine pek rastlanmaz (Bülbül, 2012: 222).

Daşkesen yapısı kaynak, plan, bezeme ve tarihleme açısından tartışılmaktadır. İran coğrafyasında ikinci bir benzeri olmayan yapı, plan bezeme ve tarihleme açısından da tartışma konusudur. Bölgede Selçuklu sanatını özellikle mimarisini İlhanlılara mal etme gibi bir çaba, Türkçe adları Farsça ifade etme gibi bir eğilim vardır. Bu nedenle İlhanlı olarak ifade edilen sanat veya mimari örneklere ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır.

Çalışmanın amacı, hakkında çeşitli tartışmalar olan Daşkesen yapısının, yapı üzerinde günümüze gelebilen plan ve bezemelerden hareketle ait olduğu uygarlığı belirlemek, yaklaşık tarihlemesini yapmaktır. Kapsam olarak ise yapının idari olarak bağlı olduğu Zencan Eyaleti ve Sultaniye yerleşmesi hakkında tarihi ve coğrafi bilgiler vermek, doğrudan yapının plan ve bezemelerini irdelemek ile bu unsurların benzer ya da aykırı örneklerle karşılaştırmasını yapmaktır.

1.Coğrafi ve Tarihsel Çevre

Güneybatı Asya’da bulunan ülkenin resmi adı İran İslam Cumhuriyeti’dir. Güneyde Hint Okyanusu ve Basra Körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi bulunan İran’ın kara komşuları Kuzeyde Azerbaycan ve Türkmenistan, doğuda Afganistan ve Pakistan, batıda Irak ve Türkiye, kuzeybatıda Ermenistan olarak yer alır. İran anayasasının ilgili maddelerine göre resmi dili Farsça, resmi dini İslamiyet mezhep ise Şiiilik olarak ifade edilir. Başkent Tahran ülkenin orta kuzeyinde bulunmaktadır.

Ülkenin kuzey ve batısı yüksek dağlardan oluşur. Güney Kafkas, Zagros ve Elbruz sıradağları ile Tahran’ın kuzeyinde yer alan ve yüksekliği 5500 m’yi aşan Demavent dağı gibi yüksek dağlara sahiptir. Dağlık alanların dışında özellikle orta, doğu ve güney bölgeler çöllerden meydana gelir. Bunlar içerisinde Kebir ve Lut çölleri kapladıkları alan itibariyle dikkat çekerler. Ülkenin Hazar Denizi kıyıları hariç iklim genellikle kurak veya yarı kuraktır.1.648.195 km 2 lik yüzölçümü ile coğrafi olarak Türkiye’den büyük bir karasal alana sahiptir¹.

Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığına göre Paleolitik dönemden itibaren insan izlerine rastlanan İran coğrafyasındaki ilk siyasal egemenlik Pers-Fars etnisitesine mensup gruplar tarafından meydana getirilir. Sırasıyla Med, Ahameniş, Pers, Part ve Sasani gibi uygarlıkların kurulduğu coğrafya M.Ö.332 yılında Makedonyalı İskender tarafından ele geçirilir. Bu dönemde nisbi batı kültür özelliklerine rastlanmasına rağmen Part ve Sasaniler zamanında yeniden antik kültürlerine dönüş sağlanır. Medler döneminde ortaya çıkan ve yayılan Zerdüş inancı M.S. VIII.yy’ dan itibaren Arap akınları sonucu İslam inancı ile karşılaşır.1000 li yıllardan itibaren İran coğrafyasına inen Müslüman Selçuklular 1040 Dandanakan zaferinden sonra İran ‘a egemen olurlar. Bu tarihten itibaren, yaklaşık 80 yıllık İlhanlı egemenliği dışında 1925 yılında Şah Rıza Pehlevi’nin yönetimi ele geçirmesine kadar geçen zaman zarfında çeşitli Türk hanedanlıklarının yönetiminde kalan İran coğrafyası 1925’ten itibaren bir Fars devletine dönüşür. Türkiye Cumhuriyeti dışında en büyük Türk kitlesine sahip olan İran Pehlevi hanedanlığı esnasında Monarşik bir idari sisteme sahipken,1979

1 www.voltairenet.com.Erişim:10.01.2019

yılında Ayetullah Ruhullah Humeyni liderliğinde gerçekleştirilen devrim ile İran İslam Cumhuriyeti adını alarak varlığını devam ettirmektedir.

Tahran-Tebriz karayolu üzerinde bulunan Zencan İran'ın mevcut idari yapılanmasında yer alan (2010 rakamları ile) 17 eyaletten bir tanesidir. İlk kez Sasaniler döneminde *Erdeşir-i Babekan* tarafından Şahin adlı olarak kurulan kent sırasıyla *Zengan*, *Zendegan* gibi adlarla tanımlandıktan sonra Araplar döneminde *Zencan* adını almıştır (Özaydın, 2013:251-53). Bugünkü konumuyla yerleşmenin kuzey batısında Tebriz, batısında Urmiye'nin merkezi olduğu Batı Azerbaycan, güneyinde Hemedan doğusunda ise Kazvin bulunmaktadır.

İran'ın genel coğrafi yapısının aksine soğuk ve dağlık bir bölge olan Zencan civarında *Gelas Dağı*, *Baklor Dağı*, *Deka* ve *Çillehane Dağı* gibi yükseklikleri 3000 m' ye yaklaşan dağlar yer alır (Sadeghnezhad, 2014: 9).

Zencan eyaletine bağlı Sultaniye günümüzde bir kasaba ölçeğinde olmasına rağmen geçmiş dönemlerde önemli bir merkez olduğu arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Yerleşmenin doğusunda yer alan ve halen Nur Tepesi olarak adlandırılan alandaki kazılarda geometrik motifli çanak-çömlek buluntularına rastlanması yerleşmenin çok eski dönemlerine işaret eder. M.Ö. VIII. yy'a ait Asur kaynakları bölgeyi Saka ordusunun konaklama alanı olarak ifade eder (Sadeghnezhad, 2014: 13).

Yerleşmenin bugünkü adını 1304 yılında Sultan Olcayto zamanında İlhanlı Devletinin başkenti olması nedeniyle Olcayto'nun adına binaen Sultaniye olduğu kuvvetle muhtemeldir. Moğol öncesi dönemde Sultaniye'nin Şehrvyaj, Şehrvyaz, Şehrvyan gibi isimlerle tanımlandığı Moğolların bölgeye ilk geldikleri zaman *Gur Alan* ismini kullandıkları ,günümüzde Sultaniye yakınında *Ulang* adında bir köy vardır.- İfade edilir (Sadeghnezhad, 2014: 16).

Zencan ve Sultaniye gerek Selçuklu gerekse İlhanlılar döneminde önemli yapıların inşa edildiği ve Tebriz kervan yolunun geçtiği merkezler olarak dikkat çeker. Sultaniye Sultan Olcayto döneminde (M.1304/1316) İlhanlı devletinin başkentliğini de yapmıştır. Bu döneme ait günümüze gelen yapılar içerisinde, yerleşmeye yakın ve 1100 e tarihlenen Selçuklu yapısı Socas Mescidi Cuması, Sultaniye merkezde M. 1307-1312'ye tarihlenen Sultan Olcayto Anıt Mezarı, 1328-1330 'tarihlenen Çelebioğlu Külliyesi ve Safevi dönemine ait 793/1565 tarihli Hasan Kaşani Türbesi, gibi bazı yapılar bulunmaktadır (Bülbül, 2012:118-120).

2.Daşkesen

Sultaniye kasabasının Vir köyünün güney-doğusunda dağ yamacında bulunan yapı Sultaniye 'ye 15 km. Zencan eyalet merkezine 50 km. kadar mesafede bulunmaktadır. Yapı İlk kez 1973 yılında Zencan Mirase Ferhengi (Kültürel Miras Dairesi) yetkilileri tarafından keşf edildikten sonra 1989,1991 ve 1993 yıllarında adı geçen birim tarafından araştırma, kazı ve düzenlemeler yapılarak halkın ziyaretine açılmıştır(Fettah, 1997: 239). Yapının adının “Daşkesen” olması ana kayalık bir alanın kesilerek yapılmaya çalışılması ile ilgili olup Türkçedir. Yapının yakınındaki Vir köyü sakinleri yapıyı *Daşkesen*, *Ejderha Mabedi*, *Ferhat ile Şirin* gibi isimlerle adlandırır. İran kaynakları ise Daşkesen adını kullanarak Daşkesen'in Türkçe olduğunu ifade ederler (AliJabbari-Farahi Nia, 2017:1034). Günümüzde Sultaniye ve Vir köyü dâhil Zencan Eyaleti'nin tamamında Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır.

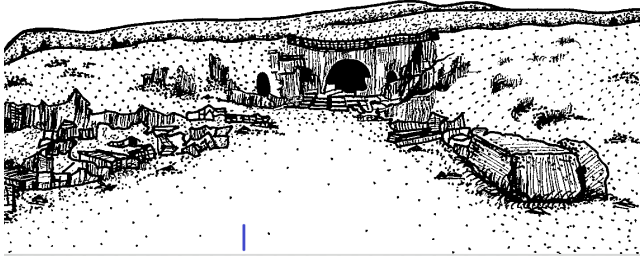
Kuzey-Güney doğrultusunda ana hatları ile yatay dikdörtgen bir plana sahip olan yapının kuzey tarafı, üzerine oturtulduğu topoğrafyaya bağlı olarak dışa doğru genişler (Çizim.1). Toplam 614 m2'lik bir alana oturan Daşkesen yarım kalmıştır (Ganjavi, 1975: 5). Mevcut haliyle birisi güneyde baş eyvan diğerleri doğu ve batıda olmak üzere tamamı ana kayaya oyulan üç eyvanlı açık avlulu bir plana sahiptir.

Fotoğraf 1: Daşkesen Yapısının Genel Görünümü

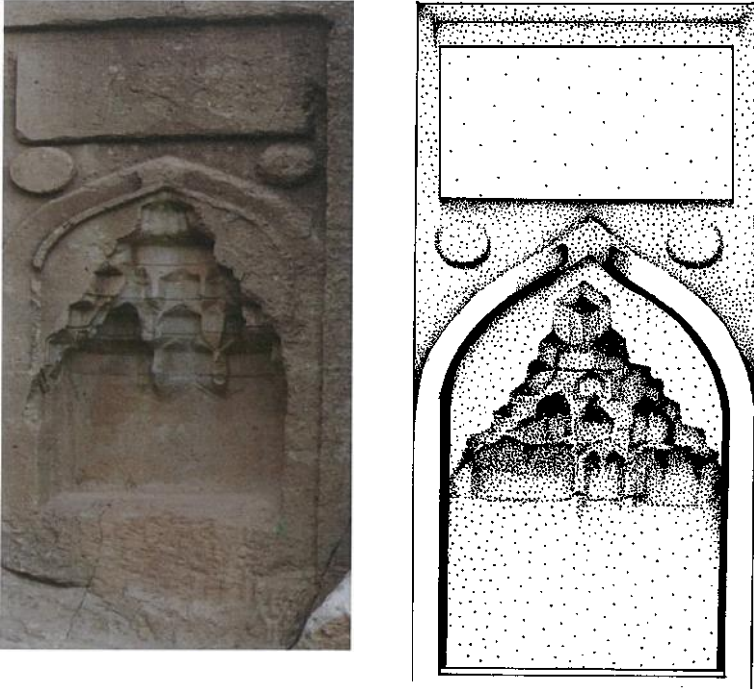
Günümüze gelen malzemelerden anlaşıldığına göre kuzeyde mukarnas kavsaralı bir de taç kapısı bulunmaktaydı. Buluntular içerisinde **ϯ** (**vav**) başta olmak üzere bazı Arapça harflere rastlanması bir yapım kitabesi veya *Ayet-Hadis* gibi İslami unsurlar olduğunu gösterir. Girişten sonra

avulunun kuzey tarafında, izlerden anlaşıldığı kadarıyla birde havuz yer almaktadır. Bugünkü haliyle yerinde olan ve yanları ana kayalardan kesilmiş yatay dikdörtgen formda düzgün kesme taş bloklar bulunmaktadır. 3 ile 4 metre uzunluğundaki bu taş blokların yapının inşasında mı yoksa başka bir yapı inşası için mi hazırlandığı kesinlik kazanmamıştır. Yapının 50X100 m. boyutlarındaki iç alanında bulunan taş blokların, Sultaniye Olcayto Anıt Mezarı için hazırlandığını bir kısım malzemenin Daşkesen 'den götürülerek kullanıldığına dair bilgiler vardır (Sadeghnezhad, 2014: 33-34). Daşkesen dağın göğsünde Sultaniye ise ovada bulunmaktadır. Bu iki nokta arasında bulunan yolun kenarlarında Daşkesen 'den getirildiği anlaşılan blok taşların günümüze kadar gelmiş olması burada taş taşımacılığının yapıldığını gösterir.

Çizim 1: Daşkesen Genel Görünüm Çizimi

Yapının baş eyvanından hem doğu hem batı yönlerine doğru L şeklinde bir köşe oluşturulur. Köşeden hemen sonra bir mihrabiye yer verilmiştir. Doğu tarafta mihrabiye'nin üst bölümünde yivli sütunceli ikinci bir mihrabiye yer alır. Ancak bu mihrabiyeden sadece sütuncenin bir kısmı günümüze gelmiştir. L formu tamamlandıktan sonra yatay dikdörtgen bir alan oluşturulmuştur. Bu alanın başlangıcında bir başka mukarnas kavsaralı mihrabiye yer alır. Söz konusu mihrabiye'nin üst kısmında aynı ekseninde ikinci bir mihrabiye daha bulunmaktadır. Böylece yapının bu bölümünde ikisi altta diğer ikisi üstte olmak üzere dört mihrabiye uygulanmıştır. Üstte bulunan mihrabiye'nin içerisinde kenarlarında rumilerin bulunduğu *Hatayi*'ye çok benzeyen bir motif yer alır. Buradaki genel kurgudan yapının iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kurgunun simetrisi yapının diğer tarafında yer bulunur. Bu bölümde oluşturulan alan iki yatay dikdörtgene bölünmüş, yatay dikdörtgenin üst tarafında yine yatay dikdörtgen çerçeve içerisinde ejder figürlerine yer verilmiştir.

Fotoğraf 2, Çizim 2: Daşkesen İç Batı Cephesi Ejder Figürünün Güneyinde Yer Alan Mihrabiye

Günümüzde metal çerçeveli camekân içerisine alınan ejderlerden doğu taraftaki önemli ölçüde tahrip olmuş ancak batıda olan nispeten iyi durumda günümüze gelmiştir. Batıda yer alan ejder yaklaşık 5.90 X 1.90 m. boyutlarında bir alan içerisinde kuzey-güney doğrultusunda tasvir edilmiştir. Ejder ters-düz S formuna sahip olup neredeyse üç boyutlu bir etki bırakır şekilde ve yüksek kabartma tekniği ile profilden tasvir edilmiştir. Ejder tasviri bitkisel zemin dolgusu üzerinde yer alır. Gövde gayet pürüzsüz işlenmiş baş kısmı büyük ölçüde tahrip olduğu için günümüze çok az bir kısmı gelmiştir. İki başlı ejder figürünün başının hemen arkasında düğüm yer alır. Günümüze gelmemekle birlikte ejder motifinin örgülü saç, ayak, pençe, boynuz ve sakalının olduğu ifade edilir (Sadeghnezhad, 2014: 32). Yalnız dikkat çeken bir uygulama olarak sırtında, Çin ejderlerinde yaygın olarak gözlemlenen testere dişli sırtlık ve kabarık pullu gövdenin olmamasıdır. Yapıda bugünkü durumuyla simetrik ejderlerin dışında her hangi bir figürlü kompozisyon yer almaz.

Batı cephedeki L şeklindeki köşenin kuzeye bakan yüzünde alt ve üstte aynı eksende iki tane mihrabiye yer alır. Üstteki mihrabiye büyük bölümü tahrip olmuş olmakla birlikte içerisinde doğu mihrabiyedeki bitkisel süslemenin aynısının bir bölümü günümüze gelmiştir. Batı taraftaki

ejder figürünün iki yanında birer tane mukarnas kavsaralı mihrabiyyeye yer verilmiştir. Bunlardan figürlerin kuzeyinde yer alan mihrabiyye sağır sivri kemerli, beş sıralı mukarnaslı kavsara, kemer köşeliklerinde bezemesiz birer tane kabara, üst bölümde ise yine sade bir levha ile tamamlanır. Bütün mihrabiyye dikdörtgen bir form içerisine alınmıştır. Söz konusu mihrabiyyenin yarım kaldığı görülür. Mihrabiyye ile aynı eksen ve üst tarafta içerisinde bitkisel motifin yer aldığı bir bölümün üst kısmı tahrip olduğu için günümüze gelmemiştir.

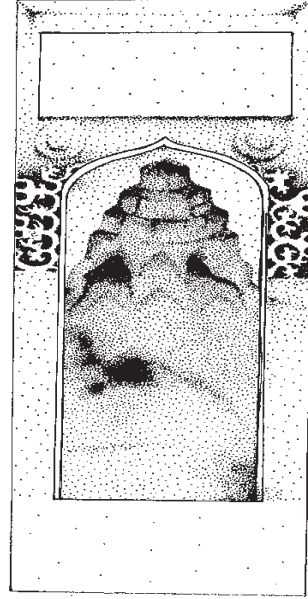
Fotoğraf 3: Daşkesen İç Doğu Cephede Yer Alan Ejder Kabartması

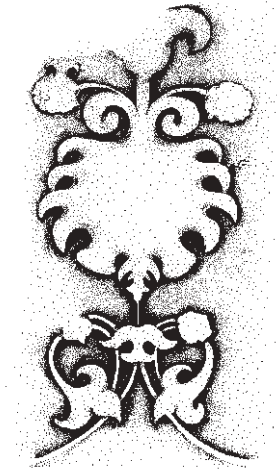
Fotoğraf 4: Daşkesen İç Batı Cephede Yer Alan Ejder Kabartması

Batı mihrabiyye ejder figürlerinin kuzey tarafında yer alan mukar-

nas kavsaralı diğler mihrabiye ile aynı özelliklerde olmakla birlikte sivri kemer yayı üzerindeki bitkisel bezeme ile daha iyi durumdadır. Bezeme rumi saplarının oluşturduğu daireler içerisinde palmetlerden meydana gelir. Kemer formu vazo başlıklı sütüncelere oturarak tamamlanır.

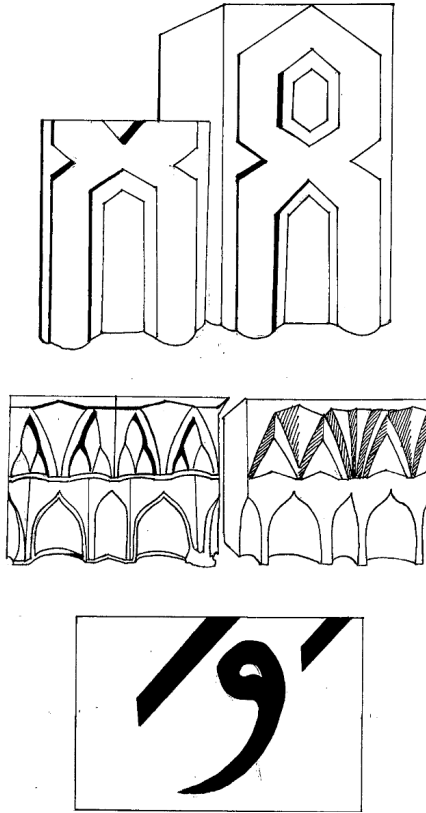
Fotoğraf 5, Çizim 3: Daşkesen İç Batı Cephesi Ejder Figürünün Kuzeyinde Yer Alan Mihrabiye

Çizim 4: Daşkesen Bezemelerinden, Palmet ve Hatayi? Motifleri Bezememin alt kısmında yer alan kıvrık dal ve simetrik rumiler

Fotoğraf 6: Yapının Kuzeyinde Arapça vav Harfi

Çizim 5: Kuzey Tarafta Yapıya Ait Malzemen Çizim Örnekle-

ri.

Fotoğraf 7, 8: Kuzey Yöndeki Malzemelerden Ayrıntı

Yapının kuzey tarafında çok sayıda işlenmiş taş bulunmakta olup günümüzde camekân içerisine alınmıştır. Bu taşlar içerisinde mukarnaslı parçalar, geçmeli silmelerin oluşturduğu üçgen ve altıgen motifleri, süslü karakterli Arap harflerinin olduğu çok sayıda malzeme bulunmaktadır. Özellikle altıgen motifli dikdörtgen taşların bir taç kapının bordür parçaları olduğu anlaşılır. Yapının bu bölümünde bulunan malzemeler mukarnas kavsaralı bir taç kapıya ait olmalıdır.

Daşkesen yapısında bulunan ejder figürleri ile ilgili olarak çeşitli görüşler vardır. Yapının tarihlenmesi ile ilgili tartışmalarda diğer süslemelerin yanı sıra ejder figürlerinin de önemi büyüktür. Bazı kaynaklar yapıdaki mukarnaslı mihrabiyeleerle ejder figürlerinden hareketle İslam ve Çin sanatının etkilerini ifade ederler (AliJabbari-Farah Nia, 2017:1035). Aynı görüş Mirase Ferhengi² yetkililerince hazırlanan *Arkeolojik Raporlarında* da belirtilir (Fettah, 1997: 242). Ejder figürleri ile Çin sanatı arasında bağlantı kurulmaya çalışılmasının yanı sıra yapının planı da Çin ve Hint sanatı etkisi ile değerlendirilir (Necfe-Fettah, 2006: 112). Taranan İran kaynakları İlhanlıların Tahtı Süleyman Kompleksinde³ yer alan çini üzerindeki ejder figürünü örnek göstererek Moğol bağlantısı kurarlar (Ganjavi, 1975: 2). İran İlhanlı Mimari Süslemesi adlı doktora çalışması esnasında İran İlhanlı yapılarının bazılarında çini tekniği ile yapılmış ejder tasvirleri tespit edilmişti. Ancak Daşkesen ejder figürleriyle İlhanlı ejder figürleri üslup ve teknik olarak hiçbir benzerliğe sahip değildir (Fotoğraf 9 ve Çizim 7). Tahtı Süleyman Kompleksindeki ejder, tek başlı, ince gövdeli, sırtı testere dişli forma sahip ve küçük kafalı olarak tasvir edilmiş olup daha çok Çin ejderlerine benzer. Oysa Daşkesen ejderi kalın gövdeli, iki başlı testere dişli sırt formuna sahip değil. Örgülü saçlara sahip olması da ayrı bir özellik olup Konya kalesi melek figüründe olduğu gibi Anadolu Selçuklu sanatında görülür. Mevcut çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla İran coğrafyasında ana

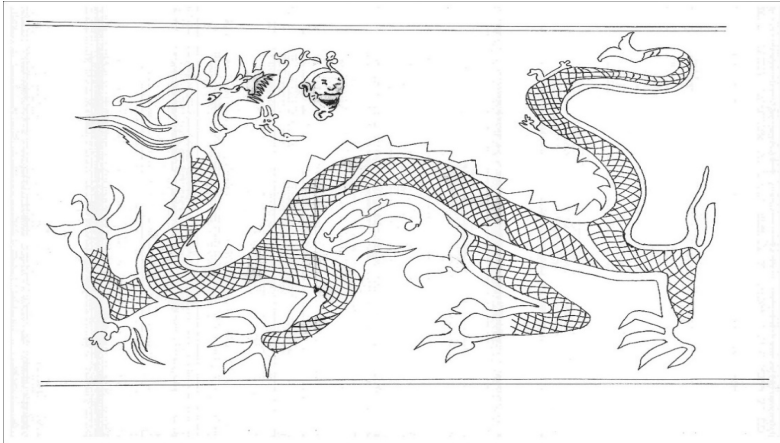
² İran Kültürel Miras Dairesi

³ Batı Azerbaycan Eyaleti Tikap yerleşmesi yakınında bulunan antik yapı topluluğu. Kompleksin orijinal bölümleri Sasani dönemine ait olup daha sonra Selçuklular ve İlhanlılar döneminde yapılan ilavelerle uzun süre kullanıma alan olmuştur.

kayalara kabartma tekniği ile uygulanmış tek örnektir (Ganjavi, 1975: 2). Daşkesen ejder tasvirlerinin üslup ve teknik benzerine İran coğrafyasında rastlanmaması figürlerin İlhanlı sanatı içerisinde değerlendirilmesini güçleştiren bir yaklaşımdır.

Fotoğraf 9: Tikap-Tahtı Süleyman Kompleksi Ejder Figürü (Bül-
bül, 2012: C.II, 229)

Çizim 6: Tikap-Tahtı Süleyman Kompleksi Ejder Figürü

Daşkesen figürleri daha çok Selçuklu ejderleriyle benzerlik içerisindedir. Nitekim Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında benzer örneklerle rastlanır. Günümüz Çin kültüründe hala varlığını devam ettiren ejder önemli bir mitolojik yaratık olarak Han devrinden itibaren imparatorluk simgesi olarak kullanılmaya başlanır (Çoruhlu, 1995: 47). Orta Asya Türk mitolojisinde de önemli bir yere sahip olan ejder, Hun bayrağında, Göktürk Abidelerinde dikili taşın üst kısmında (Çoruhlu, 1993: 39), Uygurlara ait Bezeklik resimlerinde ve 12 hayvanlı takvimde bir yıl adı olarak yerini almıştır. İslam öncesi Türk sanatının Orta Asya evresinde ejder, yer altından gökyüzüne doğru çıkarak bulutları harekete geçirip yağmur yağmasını sağlayan dolayısı ile bolluk ve bereketi simgeleyen bir anlama sahiptir (Çoruhlu, 1995: 48).

İslamiyet'in kabulünden sonra mimari eserlerde kullanılan ejder figürü, yapıları veya yapılarla yaşayan insanları kötülüklerden koruyan, yardıma koşan, onlara şifa veren bir sembol olarak değerlendirilir (Çoruhlu, 1995: 70). Bunların dışında Göktürk Abidelerinde kullanım alanı olarak Ahlat Mezar taşları ile ilişkilendirilebilir (Karamağaralı, 1992:78). Buna karşı Bağdat Tılsımlı Kapıda doğrudan halifeyi koruma anlamı ile düşünülebilir. Anadolu'da ejder figürü tek başına kullanıldığı gibi, hayat ağacının iki yanında, açık kartal kanatlarının uçlarında, aslan tasvirlerinin kuyruk uçlarındaki (Bülbül, 1995:77) gibi kompozisyonlarda da kullanılmıştır.

Selçuklu ejder tasvirlerinin ortak özelliği olarak iki başlılık, düğüm, uzun gövde tam profilden tasvir ve zaman zaman bitkisel arabesk zemin üzerinde yer aldığı ifade edilir (Öney, 1969: 171). Üslup olarak Daşkesen ejder kabartmaları yukarıda yer alan tarz ile örtüşmektedir. Ağız kısımları tahrip olduğu için nasıl yapıldıklarına dair kesin yorum yapılamamaktadır. Ancak Selçuklu ejderlerinde bir nevi çatalı rumi gibi açığağz söz konusudur. Bu uygulama Hun sanatının karakteristik özelliği olan bitkiden hayvana-hayvandan bitkiye tarzının devamı gibi değerlendirilebilir. Türk ve Çin ejderleri arasındaki en belirgin farklardan birisi de Türk sanatındaki ejderler ağız kısmı hariç nispeten dingin, oysa Çin ejderleri aşırı derecede hareketli bir üsluba sahip olmalarıdır.

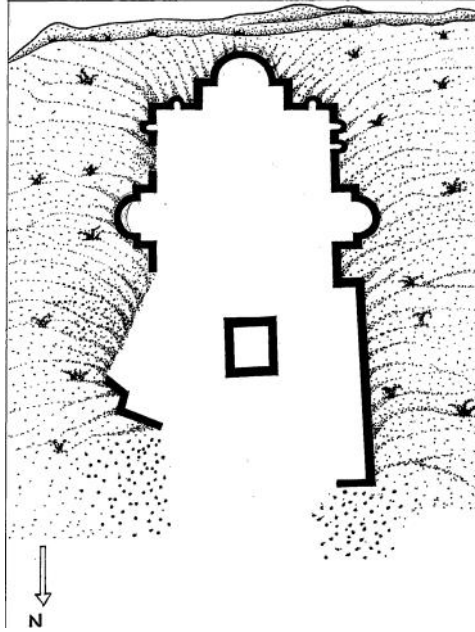
2.1. Daşkesen'in İşlevi

Yapının hangi amaçla inşa edildiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Bu nedenle farklı kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. İran kaynaklarının önemli bir kısmı *Mabed-Tapınak diye* tanımlar. Bu tanımlamalardan bir tanesi yapının bir *Mithra*⁴ tapınağı olabileceğine dairdir (Ali Jabbari-Farah Nia, 2017:1035). Fakat günümüze kadar İran coğrafyasında Mithraizm'e

4 Mithraizm- Mitraizm Zerdüştlükten önce İran'da ortaya çıkmış, tanrısının adı Mitra olan güneşle ilgi-ilişkin inanç sistemi (Kızıl, 2013: 114).

ait herhangi bir mimari örnek tespit edilemediği için karşılaştırma yaparak sonuca varmak çok ihtimal dâhilinde değildir. Bir başka kaynakta Çin ve Hint tapınak planlarına atıf yapılır ki (Necefi-Fettah, 2006: 112) hangi verilerden hareketle bu bağlantının kurulduğu açıklanmaz. Oysa yapının plan ve bezemelerinin tamamı İslami unsurlar içerir. Dolayısı ile Daşkesen' in İslami döneme ait bir medrese veya saray olma ihtimali oldukça kuvvetlidir. İslam sanatında Türklerin Müslüman olmasından sonra figürlü süslemeler yoğunlaşır. Bu yoğunlaşmanın Orta Asya Türk Sanatı ile ilgili olduğu kabul edilmektedir (Çoruhlu, 1993: 39).

Daşkesen' deki çalışma esnasında yapının üst örtüsüne ve duvarlarına dair herhangi bir iz veya işarete rastlanmadı. Eyvanları ana kayaya oyulan yapıda havuzlu avlunun üst örtüsünün olmadığı yani *açık avlulu* bir plana sahip olduğu anlaşılıyor. Duvar izlerine rastlanmaması ise ana kayaya oyulmasından ötürü olmalıdır. Yapının kuzey tarafında bulunan yontulmuş blok taşlar ise Sultaniye ye götürülmek için hazırlanan malzemeler olduğu anlaşılıyor. Baş eyvan büyük olmak üzere üç eyvanlı açık avlulu yapının planı *açık avlulu medrese* planlarına benzer, ancak herhangi bir öğrenci hücrelerine rastlanmaz. Bu durum yapının yarım kalması ile açıklanabileceği gibi, medrese olmama ihtimalini de gündeme getirir. Bu durumda yapının saray olma ihtimali söz konusu olur.

Çizim 7: Daşkesen Plan

Daşkesen'in planı incelendiği zaman çok net bir şekilde üç eyvanlı ve açık avlulu en azından güney bölümün *iki katlı* bir yapı olduğu görülür. Eyvanların ana kayaya oyularak elde edilmesi yapıya İslam öncesi bir nitelik kazandırmaz (Çizim 2). İslam Sanatında özellikle de medreseler başta olmak üzere eyvanların çok yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hatta 1135 tarihli Zevvare Mescidi Cumasının inşasından sonra İran'daki camiler dahi eyvan-kubbe planlı şemaya dönüştürülür. Doğrudan iklim ile alakalı olan eyvan biriminin Zerdüştlükten önceye Mitraizme kadar uzayan somut bir örneğine de rastlanılmamıştır. İran coğrafyasından günümüze somut olarak gelebilen en erken tarihli örnekler Pers imparatorluğunun başkenti olan antik Persepolis'tir. Persepolis'te kayaya oyularak yapılan tek mimari mekân tanrıça Anahita'ya adanan ve sadece bir bölümden oluşan birimdir. Sasani dönemine ait unsurlar ise Ateşgedelerdir. Yukarıdaki örneklerden daha eski örneğe rastlanmadığı gibi, bu örneklerin de Daşkesen ile her hangi bir benzerliği söz konusu değildir.

2.2. Daşkesen'in Tarihlendirilmesi

Daşkesen'in inşasına dair herhangi bir kitabe günümüze gelmemiştir. Ancak kuzeyde yapıya ait malzemeler içerisinde Sülüs karakterli Arapça harfle yer alır. Bu malzeme, aynı civardaki mukarnaslı buluntularla birlikte değerlendirildiği zaman bir kitabeyle ait olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu İslami nitelikler yapının İslami bir yapı olduğunu gösterir.

Yapı ile ilgili çeşitli tartışmalar vardır. İran kaynakları temelde iki görüş çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki yapının antik döneme ait bir tapınak olabileceği (Sobuti, 1998: 38-55), diğer görüş ise yapının İlhanlılar döneminde Sultan Olcayto'nun kız kardeşi *Olca Hatun* tarafından antik bir alanda yapımının başlatıldığı ancak tamamlanamadığı yönündedir (Sadeghnezhad, 2014:31). Ancak bu tarihlere dair herhangi bir kanıt sunulmamaktadır. Bu kaynaklar yapıdaki İslami unsurlara çok kısa temas ederler. Bazı kaynaklar Meraga Rasathanesi'ni örnek göstererek yapının İlhanlı olduğunu belirtir. (Fettah, 1997: 240). Her iki yapının ana kayaya oyularak yapılmasından başka hiçbir ortak özelliği yoktur. İlhanlıların Daşkesen ile bir ilişkisinin olduğu, bu ilişkinin Daşkesen'den elde edilen bir kısım malzemenin Sultaniye'nin inşasında kullanılması gerçeğinin ne kadar ötesine gittiği tartışılmaktadır.

Yapının doğu ve batı yönlerindeki mihrabiyelerin ortasında bulunan yüksek kabartma tekniğindeki ejder figürleri tarihlendirme ve aidiyet konusunda dikkat edilmesi gereken özelliklerdir. Örgülü saçlara sahip, iki başlı, kalın gövdeli ve ters- düz "S" formuna sahip kıvrılan gövde Anadolu Selçuklu figürleri ile yakın benzerlikler gösterir. Mevcut bilgilere göre

ejder figürlerinin form ve üslubu İran coğrafyasında tespit edilebilen tek örnektir. Aynı durum yapının kayaya oyulan üç eyvanlı planı için de geçerlidir.

İnşa tarihi ve işlevi tartışmalı olan yapı İran kaynaklarının çoğu tarafından antik veya İlhanlı dönemine tarihlenir. Oysa yapıdaki İslami unsurlar ejder figürleri ve bazı bezemeler bu tarihlenmeyi çok ta destekler nitelikte değildir.

Daşkesen yapısındaki üç eyvanlı ve açık avlulu plan, palmet ve rumili bitkisel bezeme, mukarnaslı mihrabiyeler, kuzeydeki mukarnas bezemeli buluntular, adının bizzat Türkçe olması ile Selçuklu tarz ve teknikindeki ejder kabartmaları dikkate alınınca, yapının İlhanlı öncesine ait olabileceği göz ardı edilmemeli.

Sonuç

Zencan Eyaleti- Sultaniye yerleşmesi yakınlarında bulunan yapı yarım kaldığı ve üzerinde her hangi bir kitabe bulunmadığı için, ait olduğu uygarlık, yapım tarihi ve işlevi kesin olarak bilinmemektedir. Bu nedenle çeşitli araştırmacılar tarafından farklı değerlendirmeler yapılır. Yabancı araştırmacılar genel bir yaklaşım ile yapının antik döneme ait olduğunu ve İlhanlılar zamanında ejder figürlerinin ve bezemelerin ilave edildiğini, dolayısıyla İslam ve Çin etkilerine sahip olduğunu belirtirler (Fettah,1997: 242). Ejder figüründen hareketle Çin yorumu yapılmaktadır. Oysa ejder figürünün tarz ve teknik olarak Orta Asya daha sonrada Anadolu Türk Sanatında kullanıldığı bilinmektedir. Konya kalesinde bulunan üç ejder figürü, Çankırı Darüşşifası ejderleri ve Anamur Ak camisinde bulunan ejder Daşkesen ejderleri ile yakın benzerlikler içerisindedir. Yukarıdaki ejder tasvirlerinin çift başlı olması, düğümlü ve pulsuz gövdeleri. Sırtlarında testere dişli formun olmaması, yatay dikdörtgen formda yerleştirilmeleri tamamen ortak özellikler olarak sayılabilir. Yine ejderlerin bağımsız olarak tasvir edilmeleri, Konya Kalesi örneğindeki gibi bitkisel zemin üzerinde yer alması bir başka ortak özelliktir. Bu örneklerle Tahtı Süleyman Kompleksinde bulunan İlhanlı ejderi karşılaştırıldığı zaman Daşkesen ejder figürünün Selçuklu ejderleri ile olan benzerliği açık biçimde görülür.

İslam Sanatı ile adeta özdeşleşen mukarnas İran İlhanlı mimarisinde çok yaygın olmayıp, orijinali Selçuklu olan İlhanlılar tarafından onarılan yapılarda daha çok tercih edilmiştir. Yapının tarihlendiği Sultan Olcayto döneminde İlhanlılar yeni Müslüman olmuş, hatta İslamiyet henüz tam özümsemediği için olsa gerek Olcayto birkaç kez mezhep dahi değişmiştir. Yeni Müslüman olan İlhanlıların bir anda mukarnas, Arapça kitabe ve mihrabiye gibi İslami elemanları kullanmaya başlamalarının da irdelenmesi gerektiği düşünülmelidir. Daşkesen gibi yerleşim merkezlerinin

dışındaki bir alandaki yapım faaliyeti esnasında milli kimliklerine uygun özelliklerinin olmaması da ilginçtir. Türklerin İslamiyet’i kabulünden çok uzun zaman sonra bile milli kültür unsurlarını terk etmedikleri göz önüne alınınca aynı sürecin İlhanlılarda da olması gerektiği düşünülür. Daşkesen’in palmet rumi ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezemeleri Selçuklu bezeme türünün klasik bir unsuru olarak bölgede oldukça yaygındır. İlhanlılar’da bu bezeme türünü kullanmışlar, ancak Selçuklunun daha zarif üslubu İlhanlılar zamanında yüksek kabartma tekniğine dönmüştür.

Yapının işlevi hakkında da tartışmalar vardır. İran kaynaklarının bir kısmı yapıyı tapınak veya Azerbaycan bölgesindeki birkaç Budist mabetten birisi olarak tanımlar (Sadeghnezhad, 2014: 35). Hâlbuki yapıda Budizm’e çağrışım yapacak her hangi bir iz veya buluntu yoktur. Sözü edilen Azerbaycan bölgesindeki diğer Budist mabetlerinde ismi verilmediği için karşılaştırma da yapılamamaktadır. Daşkesen ile ilgili değerlendirmelerden birisinde Selçukluların ejder figürü kullandığı ama söz konusu figürlerin Hristiyan ustalara yaptırıldığı ifade edilir (Ganjavi, 1975: 3).

Sonuç olarak coğrafi konumu, üç eyvanlı planı, bezemeleri, figürlü plastiği ile özellik kazanan yapı bir saray veya medrese olarak planlanmış olmalıdır. Yukarıda sıralanan özellikleri ile yapı değerlendirilirken İlhanlı öncesi Selçuklu dönemi göz ardı edilmemelidir. Yabancı bir kısım araştırmacının bir nevi Selçukluyu görmezden gelerek, İlhanlı onarımlı Selçuklu yapılarını İlhanlı diye tanımlamaları Daşkesen’in tarihlenmesini daha özel kılmaktadır.

Yapı kesin olarak saray veya medrese olmalıdır. İslam öncesi döneminin olup olmadığına dair kesin kanıt olmayıp sadece daha önce ifade edildiği gibi çeşitli tezler ileri sürülmektedir. Dolayısı ile İslami döneme ait günümüze gelen buluntulardan ötürü kesindir.

Kaynakça

- AliJabbari, Z.ve Farah Nia, A.H (2017). *Mithraism Kaya Tapınakları Mimarisinin Analizi*, Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi. (6) 3, 1034-1036
- Aslanapa, O.(2011). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Bülbül, S. (1995). *Van Gölü Havzası Türbe ve Kümbetlerinde Mimari Süsleme*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).YYÜ/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- _____. (2012).İran İlhanlı Dönemi Mimari Süslemesi XIII-XIV. yy.(Yayımlanmamış Doktora Tezi). YYÜ/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Çoruhlu, Y.(1995). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. İstanbul: Seyran

Kitap Evi.

- _____. (1993). *Türk Sanatının ABC'si*. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Fettah, S.A.A.M.(1997). *Gozerşhaye Bastanşenasi* (Arkeolojik Raporlar -1-) Mirase Ferhengi Arşiv Belgesi, Zencan.
- Ganjavi, S. (1975). *Dash Kasan, Shirin ve Farhad*, Barraihayetarih-i, V10, N1(54), 1-10. Persian.
- Karamağaralı, B.(1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1394.
- Kızıllı, H.(2013). *Mitra 'dan "Mithras'ın Sırları" Na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni*. Ekav. S.55.113-136.
- Necefi, E., Fettah, S. A. A. M. (1997). *Moerefi ve Tehlile Bastanşenasiye Benahaye Selcugi ve İlhaniye Ustane Zenjan*. Peyam Bastanşenas, - Sale Sevvom, Şomare Şeşom, Paiz ve Zemestan. Zencan.
- Öney, G. (1969). *Anadolu Selçuk San'atında Ejder Figürleri*. T.T.K.(-C.33,S.130).171-193.
- Özaydın, A.(2013). *Zencan*. İslam Ansiklopedisi/T.D.V. C.44.251-253. İstanbul.
- Sadeghnezhad, M. (2014). *Iran, Zencan/Sultaniye Şehrindeki İlhanlı Dönemi Mimarisi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- Sobuti, H. (1998). *Zencan İlinin Mezar ve Türbeleri*. Zencan: Zengan Yayınevi.
- (www.voltairenet.com.Erişim:10.01.2019).